

Филип Ивановић*

Уводник

На вијест о смрти митрополита црногорско-приморског др Амфилохија Радовића, редакција нашега часописа одлучила је да пети број за 2021. годину садржи и посебну секцију посвећену његовој успомени. Два су примарна разлога за такву одлуку: прво, митрополит Амфилохије, као даровити и образовани теолог, оставио је дубок траг у духовном животу Црне Горе, али и дао изузетан научно-истраживачки допринос на пољима патристике, библистике, црквене историје и уопште теологије, те тако завриједио мјесто међународно уваженог научног радника; друго, он је, од самога почетка, пратио и подржавао рад Центра за хеленске студије и био један од покровитеља његових активности, међу којима су оснивање *Akropolis*-а 2017. године и одржавање Прве међународне конференције хеленских студија у Херцег Новом 2019. године. Стога, текстови сабрани у овом броју представљају скромни омаж научнику, чији су истраживачки и образовни путеви били умногоме везани за Византију и савремену Грчку, али и добротвору, који је разумио значај познавања и изучавања хеленскога свијета за културни и цивилизацијски развој једног модерног друштва.

Модерно друштво и модерни човјек, са својим потребама, страховима, надама и манама, инспирација су митрополитовога научног ангажмана, који он, сигурно не случајно, усмјерава на *ad fontes*, конкретно на византијску патристичку мисао, која на својесвртан начин представља прожимање античке грчке филозофије, културе и језика са хришћанском вјером. Рођен три године прије почетка Другог свјетског рата у Југославији и посвједочивши страховатама највеће трагедије човјечанства XX вијека, млади Ристо Радовић ће се 1950-их година упутити у Београд, како би завршио богословску школу и касније студирао теологију, упоредо изучавајући античке језике и књижев-

---

* Центар за хеленске студије & Универзитет Доња Горица, Црна Гора (fivanovic@helenskestudije.me)

ност на студијама класичне филологије. Биле су то године обнове разорене Европе, али и почетка Хладног рата и све већег утицаја француског егзистенцијализма, сартровског и камијевског типа. Све то је несумњиво оставило трага на младог богослова, који се, након Београда, упућује у Берн и Рим на постдипломске студије, да би се коначно обрео у Атини с намјером да отпочне рад на докторској тези о Григорију Палами,¹ једном од најутицајнијих византијских богослова и мислилаца. Није неоправдано претпоставити да су искуства рата и послератних дешавања, уз боравак у европским метрополама у којима су Сартрова чувена теза „Други су пакао“ и Камијева реинтерпретација грчкога мита о Сизифу у смислу испразности људске егзистенције, допринијела Радовићевом избору да, као круну свог истраживачког рада, одабере Григорија Паламу, не само као теолошког ауторитета, већ и мислиоца чије „цјелокупно богословско созерцање ... јесте превасходно антрополошко“, односно кога „стално занимају двије ствари: човјек и једина његова нада“.²

Не прихватајући поменути максимум да су други пакао, а дубоко свјестан да је „освајање спољних простора“ у ствари једностраност која је „проузроковала отуђење човјека од његових унутарњих простора“,³ Радовић позива на преиспитивање таквог антрополошког песимизма:

Патолошка немоћ општења с другим, да би оправдала себе, проглашава другог за кривца, па било да је тај други Бог или човјек. Но тамо гдје ишчезне лик другога неминован је сусрет с ништавилом: херојско историјско остваривање себе у ствари је бјекство од своје болесне немоћи и тог и таквог ништавила и то, по правилу, бјекство ка нечему другом као спасењу. Бунтовно самољубље, глад за предметима, опсеција робом, новцем и похотом – све то што је толико присутно у животу савременог човјека, у суштини није ништа друго до унакажени одсјај искања другога, жеђи за њим.⁴

¹ Ова теза једна је од најбољих теолошких књига написаних на грчком језику у XX вијеку. У недавно објављеној књизи о Григорију Палами, Радовићева теза се наводи као „major point of reference for Orthodox studies on the Trinity“, те се даље каже да је митрополитово разматрање разлика суштине и енергије „the most lucid exposition of Palamas' thinking on the topic to date in a modern language“. (Russell, *Gregory Palamas*, 122-121.)

² Ράντοβιτς, Το μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος, 45.

³ Амфилохије, „Исихазам“, 76.

⁴ Амфилохије, „Литургија и подвижништво“, 58.

Овај релациони карактер човјека, као обиљежје хришћанске онтологије, Радовић узима „као темељ постојања човјека као личности“.⁵ Другим ријечима, „недруштвен човјек, то јест човјек без другог, није човјек“.⁶ Већ на први поглед овај став не евоцира само хришћанску афирмацију заједнице, већ и формом и суштином подсећа на Аристотелово одређење човјека као ζῷον πολιτικόν, што се често преводи као „политичка животиња“, али и као „друштвено биће“, у смислу да „онај тко се не може здруживати или му ништа не треба због самодостатности (αὐτάρκεια), тај и није никакав дио града, те је или звијер или бог“.⁷ Друштвеност човјека, односно његова релационост, као потреба за удруживањем, тј. за животом у заједници, доживјела је своју манифестацију у појму ἐκκλησία, који је у античком добу означавао скупштину грађана демократских градова-држава, да би у хришћанској терминологији задобио значење саборне заједнице или – цркве.

Та потреба за друштвеношћу, односно за остваривањем смислених релација човјека са другим, како год то схватили, у аристотеловском или у хришћанском смислу, обиљежје је савременог човјека, који свагда трага за начинима да своју релационост оствари:

Може бити да ниједна друга епоха није тако изразито засвједочила ту дубинску глад за општењем као што то чини наша епоха. Та глад најбоље долази до изражаја кроз савремену технику, кроз устројство савременог града и друштва. Колоније хипика, совјетски колхозии и израелски кибуци, ницање свуда по свијету религиозних група, као и такозвано „подруштвавање“ предмета производње, те револуционарно уништавање милиона јединки ради „колективног“ добра; искање хљеба за све и похоте као хљеба пуноће и ситости – све је то лице и наличје трагичног немира чији је ковитлац ухватио обескоријењеног човјека нашег доба.⁸

Свијест о потреби за заједничарењем, тј. општењем, човјека са својим ближњим, овдје очигледно није прости резултат богословског теоретисања, одвојеног од реалног свијета, већ је производ темељног разумијевања актуелног филозофског промишљања, личног искуственог испитивања и, можда најважније, дубоког саосјећања с егзистенцијалним потребама савре-

⁵ Кнежевић, „Од келије до агоре“, xii.

⁶ Амфилохије, „Суочавање божанске и људске егзистенције“, 24.

⁷ Arist., *Pol.*, 1253a.

⁸ Амфилохије, „Литургија и подвижништво“, 59-58.

менога човјека. Није стога ни чудо што Амфилохије управо таквог, савременог и тјескобом оптерећеног, човјека ставља у центар свога промишљања, аристотеловски аргументујући његову друштвеност, сократовски афирмишући његово самоспознање и хришћански свједочећи да се заједница човјека са човјеком и човјека с Богом пројављује „као ништа друго до пуноћа историјски и реално доживљене људске свакидашњице, пуноћа у којој ниједна људска суза не може бити изгубљена или заборављена“.⁹

Амфилохијево упозорење да је човјек „по својој природи дубљи и шири од космоса у коме пребива, отуда је и његова глад за дубином и ширином незаситива дубинама и ширинама ове материјалне стварности“¹⁰ у ствари је позив на испитивање „унутарњих простора“, на интроспекцију, односно на преиспитивање себе и свога живота, у смислу Сократовога диктума да „неиспитан живот није вриједан живљења“.¹¹ Ово испитивање Сократово или опитовање Паламино своди се на акумулацију душевних сила тако да се човјек „ослобађа од свог страственог односа према себи и свијету“.¹² Но, не подсећа ли ослобађање од страствених односа на Сократово схватање филозофије као припреме за смрт?¹³ Та филозофија не подразумејева неко некрофилно радовање ништавилу нити позив на самоубиство, већ представља управо ослобађање од страсти, у смислу да онај који се боји смрти није љубитељ мудрости, него љубитељ тијела.¹⁴

Постаје јасна, дакле, Амфилохијева филозофска и теолошка антропологија из наведених фрагмената, који за циљ имају наговор на изучавање његових увида, а који могу послужити као примјер непрекинуте мисаоно-искуствене нити, од античке филозофије, преко византијског богословља, до емпиријски утврђене свакидашњице савременог човјека. Претходни се екскурсу, дакле, може сматрати непотпуним и фрагментарним покушајем разумијевања Радовићевог односа према стању човјека његовога времена и потреби да се то стање сагледа у свјетлу класичних, грчко-византијских, једнако хуманистичких и хришћанских, парадигми, чија је актуелност и у XXI вијеку још јасније изражена у контексту све већег, објективним околностима наметнутог и себељубљем потврђеног, отуђења човјека од другог и себе самога.

⁹ Ibid., 75.

¹⁰ Амфилохије, „Исихазам“, 76.

¹¹ Pl., *Apol.*, 38a.

¹² Амфилохије, „Исихазам“, 82.

¹³ Pl., *Phaed.*, 67e.

¹⁴ Ibid., 68b.

Стога текстове који слиједе треба прихватити не само као омаж међународно признатом научнику, вишедеценијском архипастиру и великодушном добротвору, већ и као подстицај на даље разрађивање круцијалних теолошких, филозофских, психолошких, лингвистичких, културолошких и историјских питања, од значаја за судбину човјечанства:

Тражи ли вјечну пуноћу своје личности у ономе што је нема само по себи (а то су човјек и природа узети сами за себе, условљени својом тварношћу и промјенљившћу), значи да пристаје на коначно ништавило себе и својих односа, то јест на смрт. Открива ли лични однос са вјечним Другим, кроз своје општење са њим, и кроз свој непоновљиви начин постојања у односу на природну општост и исто тако непоновљиву различитост других бића, човјек тиме открива словесност (логосност) своју и свега постојећег.¹⁵

Овај специјални број отвара се текстом Костаса Атанасопулоса (Отворени универзитет, УК), који испитује погледе митрополита Амфилохија на мисао Григорија Паламе у контексту савременог православља, нарочито се фокусирајући на његову докторску тезу, одбрањену 1973. године у Атини. Аутор закључује да су одређени проблеми православља, идентификовани још 70-их година прошлога вијека, још увијек актуелни, те да њихово разрјешавање може бити потпомогнуто дубљим познавањем Паламине мисле, на чему је и Радовић инсистирао.

Владимир Цветковић (Универзитет у Београду) на детаљан и исцрпан начин испитује утицај Јустина Поповића на митрополита Амфилохија, нарочито у контексту његових раних екуменистичких погледа, који су често били предмет супротстављених интерпретација. У раду се истичу сличности Радовићевих и Поповићевих погледа, али и њихова различита тумачења истог феномена.

Енрико Морини, с Универзитета у Болоњи, бавио се, у свом раду, ауторитетом канона у контексту оснивања Московске патријаршије, конкретно на Сабору у Цариграду 1593. године и Сабору у Москви 1917. године. Аутор показује како се два кључна бесједника на овим саборима, наиме александријски патријарх Мелетије Пигас у Цариграду и Иларион Троицки у Москви, позивају на исте црквене каноне, али из различитих перспектива – док се Пигасово тумачење односи на универзалну цркву и редосљед патријараш-

¹⁵ Амфилохије, „Суочавање божанске и људске егзистенције“, 24.

ких тронов, дотле се Иларион ослања на исте каноне, али са циљем очувања црквене аутономије на нивоу локалне јурисдикције.

Прилог Душана Крцуновића (Универзитет Црне Горе) анализира концепт „новога човјека“ апостола Павла и контрапонира га савременој идеји трансхуманизма, као релативно новом виђењу људскога прогреса. У кључу хришћанске антропологије и Павлове формуле, аутор контрастира апостолово разумијевање динамике људског живота са трансхуманистичким појмом „човјековог побољшања“ (*human enhancement*) уз помоћ технологије.

На крају, Петер Женух и Светлана Шашерина (Словачка академија наука) анализирају комуникативну функцију језика у конкретном контексту старих словенских превода библијских и литургијских текстова. Аутори тврде да је исправно разумијевање тих текстова засновано не само на тачној употреби конкретних термина, већ и на вјеродостојном опису реалности, што је и била једна од полазних тачака за преводилачку активност Солунске браће.

Литература

- Амфилохије, митрополит, „Исихазам као освајање унутарњих простора“, у: Id., *Пламен божествени у ништавом храму*, избор и предговор Микоња Кнежевић, Београд: Српска књижевна задруга, 2021, 76-87.
- Амфилохије, митрополит, „Литургија и подвижништво“, у: Id., *Пламен божествени у ништавом храму*, избор и предговор Микоња Кнежевић, Београд: Српска књижевна задруга, 2021, 56-75.
- Амфилохије, митрополит, „Суочавање божанске и људске егзистенције“, у: Id., *Пламен божествени у ништавом храму*, избор и предговор Микоња Кнежевић, Београд: Српска књижевна задруга, 2021, 22-34.
- Aristotle, *Politica*, ed. W.D. Ross, Oxford: Clarendon Press, 1957
- Aristotel, *Politika*, рг. Tomislav Ladan, Zagreb: Globus, 1988
- Кнежевић, Микоња, „Од келије до агоре“, у: Митрополит Амфилохије, *Пламен божествени у ништавом храму*, избор и предговор Микоња Кнежевић, Београд: Српска књижевна задруга, 2021, vii-xvii.
- Plato, *Platonis opera*, ed. J. Burnet, Oxford: Oxford University Press, 1903
- Ράντοβιτς, Αμφιλόχιου, *Το μυστήριο της Αγίας Τριάδος κατά τον Άγιον Γρηγόριον Παλαμάν*, Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1973
- Russell, Norman, *Gregory Palamas and the Making of Palamism in the Modern Age*, Oxford: Oxford University Press, 2019